

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я

Дмитро СТЕПОВИК

Деякі риси національного характеру, наприклад, вільнолюбність і нежорстке, толерантне ставлення до інославно віровизнань та релігій, – зумовили часті нарікання на українців з боку частини ортодоксальних християн Сходу. Багато писав про невдоволеність нами греків та інших східняків наш письменник-мандрівник Василь Григорович-Барський у своїй фундаментальній подорожній книзі “Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік”¹. Як він не намагався представити українців, як побожних і вірних православно-візантійській традиції християн, йому скрізь говорили, що українці надто добрі до католиків, не поборюють ісламу, кохаються в освіті, малюють ікони на західний взірець. Подібне чували і чуємо від самої Київської Русі і аж до нашого часу. Може, цікавий виняток зробив усередині XVII століття сирійський архidiaкон Павло з міста Алепо, який у своїх подорожніх нотатках з подорожі Україною не знаходив слів для похвали українців за їхню побожність, красу їхніх храмів та ікон².

Тарас Шевченко як віруючий християнин також не уникнув критики за особливість своєї віри в Бога. Його віра була й залишається однією з найбільших контраверсій у Шевченкознавстві. Словесна й образотворчо-мистецька творчість його не дає однозначної відповіді, як Шевченко ставився до Бога, до Церкви, до релігії й віровизнання. І це не тому, що в нього на ці проблеми були суперечливі, непослідовні чи плутані погляди. навпаки, вони у нього системні, ясні й визначені. Проблема полягає у підході до цих поглядів тих, хто в них пробував розібратися. Досі підхід до цієї проблеми нагадував перетягування ковдри тих, хто намагався прикрити нею свою наготу. Так, наприклад, не відповідає дійсності образ Шевченка-християнина, який нарікає, плаче, благає у Бога поліпшення долі свого народу і своєї особистої долі. Ніщо не є таким далеким від сумління Шевченка, як отакими фарбами змальована його нібито рабська, упокорена, фанатична віра. Були спроби приписати Шевченкові роздвоєність: пристрасні, романтичні звертання до Бога – з одного боку (як вияв своєї міфотворчої ментальності), і епікурейський спосіб життя – з випивками, розвагами і сумнівними зв'язками, – з другого боку. Нарукою виглядають спроби деяких представників Російської Православної Церкви, наприклад, редактора “Троїцького слова” архієпископа Никона (це видання друкувалося перед Першою світовою війною у Троїце-Сергіївській лаврі) трактувати Шевченка як “богохульника”, і під цим оглядом критикувати тих, хто 1914 року хотів широко вшанувати пам'ять Шевченка з нагоди сторіччя від дня його народження. Невідповідним є також представляти Шевченка і як атеїста. А це залюбки робили і роблять комуністи, які теж хочуть “погрітися” біля слави Шевченка і так-сяк нав'язати йому свої погляди на релігію. Навіть відомий свого часу “Шевченківський словник” під гаслом “Атеїстичні погляди Тараса Шевченка” вписав неймовірну за своєю неправдивістю фразу: “Він показав безглуздість релігійних легенд, зривав покривало святості з біблійних героїв, доводив ворожість релігії народові. Шевченко показував, що релігія і церква є розсадниками мракобісся, гальмом у розвитку науки і культури”³. Як бачимо, всі терміни комуно-більшовицької безбожної пропаганди приписані Шевченкові.

Не надто далеко відстали від комуно-більшовиків їхні антиподи – московитські монархісти, які повтікали від терору більшовиків у західні країни і, замість спільно з еміграцією народів колишньої Російської імперії працювати для повалення терористичного і безбожного режиму у себе на батьківщині, почали гризти вихідців з України, Білорусі, Прибалтики, Закавказзя, нападати на їхніх діячів культури, на їхні Церкви за те, що ті противляться відновленню “єдиної і неделимої” російської імперії. Наведу один приклад такого поїдання автокефальних православних церков одним православним московитським “батьюшкою” із так званої “зарубежної” РПЦ у США, архієпископом Віталієм. З особливою неприязню цей ортодокс писав саме про Українську Православну Церкву: “Тепер та Київська Самостійна Церква, як і інші – Польська, Фінляндська, Латвійська, Естонська автокефалії – розсипались, бо не від Бога була справа їхня. Залишився був один тільки Іван Теодорович (решта, понад 30 єпископів, замучені або розстріляні були більшовиками, з чого “побожний” монархіст явно вдоволений. – Д. С.). Насвятив священників, має стільки-то парафій, але його ніхто в Америці за єпископа не визнавав: ні росіяни, ні греки, ні

серби, ні сирійці, ні румуни, ні навіть українці, – ні, о диво! – сам себе за законного єпископа не визнавав. Неймовірне діло! Після Другої світової війни разом з ДП (переміщеними особами. – Д. С.) наїхало ще багато таких самосвятів, “єпископів” і “священиків” Української Самостійної Церкви, і в багатьох місцях вони піднімають свою пропаганду і баламуту. Попереджаю і умоляю вас, православні люди, не беріть участі в службах живоцерковців, самосвятів, східнообрядників і всяких самозваних священиків (бо, мовляв, усі, крім московитів, “неканонічні”. – Д. С.), що роздирають на частини єдину Російську Православну Церкву (дарма, що ця “єдина” свого часу не була визнана 141 рік. – Д. С.). Не беріть участі в страшому гріху”⁴.

Представники московитського православ'я добре знали, що Тарас Шевченко, беззавітно вірячи в Бога і будучи українським православним християнином, мав доволі критичний погляд на морально-етичні й обрядові аспекти православ'я російського, яке, на основі реакційної неєвангельської формули “православ'я, самодержав'я і народності”, зрослося з деспотичним монархічним режимом, культивувало замість любові – ненависть, замість благословіння – прокляття. Тому московитські єпископи і священики, де б вони не жили, в Росії чи Америці, ніколи не зважувалися сказати про Шевченка якесь добре слово. Усі вони, колишні й сучасні, є спадкоємцями несамовитого (“неистового”) Віссаріона Белінського, котрий один з перших почав нападати на Шевченка і бачив усе в ньому тільки погане. Не скажу цього про всіх російських православних мирян, які глибоко шанували християнську ідею в творчості Шевченка і знали його як зразкового уцерковленого чоловіка.

Так, професор Микола Сумцов, один з видатних знавців поезії й епістолярії (щоденники, листи) Шевченка, писав: “Знайомлячись з ними, ми бачимо, що релігійність Шевченка має барву рідної поетові православної Церкви, під час посту постився і приймав святі тайни (сповідався й причащався. – Д. С.). Взагалі не розривав з церковними формами релігії своїх батьків”. У численних спогадах про Шевченка⁵, коли мова заходить про релігійні питання, всі відзначають православність віри Шевченка. Останнім часом, правда, представники Української Греко-Католицької Церкви роблять спроби довести, що родове прізвище поета – не Шевченко, а Грушівський, і що охрещений він був як греко-католик. 1995 року священик Семен Посіко писав у замітці “Релігія Тараса Шевченка”: “У нашому народі панує загальна думка, що Тарас Шевченко православний. Олександр Кониський, що був дійсно православний, у “Біографії Тараса Григоровича Шевченка-Грушівського”, виданій 1914 року до сторіччя від дня народження Кобзаря, пише: “В обидвох селах, Кирилівці і Моринцях, були церкви греко-католицького віросповідання, і в обидвох – святого Івана Богослова”. У примітці під текстом він додає, що швагер Тараса – Вартоломій Шевченко – твердив, що Тарас у школі писав себе не інакше, як Грушівський. Знаємо, що Тарасів прадід Андрій, учасник битви під Полтавою 1709 року (на боці гетьмана Івана Мазепи. – Д. С.), переховувався від посіпак Петра I й оженився з донькою Івана Шевця в Кирилівці, а як приймак був названий людьми Шевченком. І так Тарас підписувався під своїми поезіями, хоч у копіях свідоцтв народжень, вінчань і смертей родини Тараса є всюди Грушівські (фотокопії документів зберігаються в музеї Тараса Шевченка в Києві). На Правобережній Україні московським царем впроваджене православ'я в 1834–1838 роках, а Тараса Шевченка-Грушівського хрестив о. Олексій Базаринський у греко-католицькій церкві в 1814 році (метрика зберігається в музеї Тараса Шевченка в Києві), тобто ще до впровадження в Україні православ'я”.

Цим твердженням священик Семен Посіко не “відкрив Америки” в Шевченкознавстві, бо згадані факти давно відомі: але відомо також і те, що молодий Шевченко і в Україні, і у Вільнюсі, і згодом у Петербурзі молився у православних церквах, очевидно не вважаючи, що його хрещення греко-католицьким священиком не було православним. Якби він трактував своє прізвище “Шевченко” як літературний псевдонім, то мабуть офіційно записався б у студенти Петербурзької Академії мистецтв під прізвищем “Грушівський” і цим прізвищем підписував би і свої мистецькі твори. Але в Україні з давніх-давен було заведено, що прізвиська дуже часто ставали узаконеними прізвищами. Це трапилося і з Тарасом Шевченком та всіма його родичами.

На початку перебування Шевченка в Петербурзі, а саме – в лютому 1839 року, завдяки апостасійній акції віленського єпископа УГКЦ Йосипа Семашка, греко-католицтво на території Російської імперії було забороненеб, уніатську церкву в Петербурзі було передано РПЦ і, природно, Шевченко молився як православний, і сам це визнавав. Як у православного християнина у поведінці Шевченка можна розрізнити певну роздвоєність: цілком позитивне

ставлення до православного віровчення з його догматами й канонами, з одного боку, і доволі критичне ставлення до РПЦ, її священноначалія її священного Синоду, який був звичайним царським відомством з питань релігії і ревно виконував антиєвангельську у своїй суті політику репресивного імперського режиму. У поетичній і мистецькій творчості Шевченка нема нічого протиправославного, еретичного або інославною. Навіть критики Шевченкових творів і його самого як особи, не наважуються звинувачувати Кобзаря у якихось суттєвих порушеннях православного віровчення; їхні закиди стосуються виключно Шевченкового неприйняття РПЦ – і вже під цим оглядом шовіністи пробували і пробують розігрувати карту “антиправославності” Шевченка.

Митрополит Іларіон Огієнко, який дуже ретельно простудіював усю творчість Шевченка під оглядом її релігійності, нічого антиправославного в творчості не виявив. Навпаки, він стверджував пророчий, апостольський, проповідницький характер багатьох Шевченкових творів. В одному з досліджень шевченкової творчості митрополит Іларіон писав: “Так, Шевченко був проповідником і вмів ним бути. Він постійно навчав так, ніби говорив у церкві. Пригадайте “Мое посланіє”. І відразу стверджую: більшість Шевченкової науки можна повторювати в церкві на проповідях, так ніби цитати з якого церковного твору. І треба тільки жаліти, що українське духовенство так рідко цитує “Кобзаря” – для проповідей з нього можна брати обома руками! До цього ще додаю, що Шевченко, як проповідник і оборонець правди Божої, був усе своє життя послідовний і незмінний. І за свою оборону правди Божої і життя своє віддав! Усі твори Шевченка – виразно навчальні, бо він науку твору ставив на перший план”⁷.

На тему релігійності Шевченка митрополит Іларіон написав 17 статей, ґрунтовно проаналізувавши саму суть поетової віри, включно з аналізом контроверсійних запитань до Бога й висловлювань про Бога. І митрополит доходить висновку (у статті „Поет у безнадії та розпачу”), що „Бог для Шевченка – Батько, і то Батько рідний. І він до Нього всякі претензії несе й скеровує, як люблячий син до Батька. Ці Шевченкові звернення часто, власне, синівські, хоч і подратовані, хоч і неспокійні, але завжди оправдані тяжкою дійсністю... „Кобзар” – це чиста книга гарячих сліз, тяжкого горя та смертельної печалі, а то й чорної розпуки”⁸. Дуже похвальний докір митрополит Іларіон зробив українському духівництву за те, що воно рідко цитує „Кобзаря” в проповідях. Але Шевченка таки цитували священники і єпископи УАПЦ у 20-х роках, зокрема, митрополит Василь Липківський. Інша річ, що Іларіон Огієнко дуже упереджено ставився до УАПЦ й особисто до митрополита-мученика Василя Липківського, тому й „не помітив” того, що Липківський у проповідях часто посилався на Шевченка, а також присвятив йому спеціально кілька проповідей. В одній з них, „Релігійність Тараса Шевченка”, він говорив: „Дух істини підніс Тараса Шевченка на безмежну духовну височінь – аж до Бога звернутися, Його запитати: „Чи довго ще на цім світі катам панувати?” Мабуть, сказав Господь Тарасові, що вже недовго, бо вмираючи, він заповів: „Поховайте та вставайте, кайдани порвіть, і вражою, злою кров’ю волю окропите!” Не пройшло і шістдесят літ після того, як його поховали, а ми вже є свідками, як рвуться віковічні кайдани панування над нашим народом, з яким величезним напруженням народ наш здобуває свою волю, як щиро поливає цю волю, поливає тільки не вражою злою кров’ю, а праведною братньою кров’ю найкращих синів України. І ми бачимо, що в цей величний мент визволення України душа Тараса Шевченка, як він сам це казав, „і лани і гори – все покинула і полинула до самого Бога молитися” за сім’ю велику, сім’ю вільну, нову Матері-України, яку він більш від усього на світі любив”⁹.

В іншій проповіді „Мати Божа в уявленні Тараса Шевченка”, сказаній на свято Благовіщення, митрополит Василь Липківський дав свій коментар до Шевченкової поеми „Марія”: „Пречисту Діву Марію Шевченко уявляє собі в образі нашої ж таки сердешної селянської матері, святої у своїй убогості, чистої у своїй праці, непорочної в своїх мріях, і весь побут життя Йосифа і Марії з їх Сином змальовує красками життя убогої бідолашної селянської сім’ї. Але що тут є грішного чи кощунного? Що кощунного, коли наші предки на старовинному образі Благовіщення, який ви бачите в цім храмі, змалювали пресвяту Діву Марію в мент Благовіщення і явлення архангела Гаврила за кужелем з веретеном в руках? У св. Софії Київській так іменно і змалювано старовинний мозаїчний образ Благовіщення, що на колюмнах вітвара. Що кощунного, коли наш народ з любови і пошани до пресвятої Диви вбирає її у віночок з польових квітів, у стрічки, в намисто, в сорочку вишивану і цим найбільше наближає її до свого серця, до свого рідного життя?”¹⁰.

Отже, українське православне священноначаліє визнало високу пробу православності Тараса

Шевченка. Як і його небесний тезоіменник, св. Тарасій, патріарх візантійський, Шевченко любив Бога як син, голосно кликав його на поміч, знаючи з Євангелії, що Царство Боже зусиллям досягається. Чимало рис характеру Шевченка подібні до вдачі св. Тарасія візантійського – людини, яка відіграла визначну роль у ліквідації іконоборства.

Якраз найсильніші сторони віри Шевченка були піддані критиці представниками московитського православ'я, які будь-коли „удостоювали” нашого поета своєю увагою. В РПЦ завжди буйно пучилася цвіль найзапеклішого шовінізму, тому борець за незалежність і свободу України Шевченко був у таких „батьшок” більмом на обох очах. Ненавиділи вони його саме за волелюбство; але їхня професія зобов'язувала їх знущатися якраз із його християнських поглядів. Коли після революції 1905 року посилювався рух за визволення України, саме РПЦ очолила кампанію паплюження Шевченка, бо його творчість стала натхненником українських борців. 1911 року минуло 50 років з дня упокоєння Шевченка, і РПЦ навіть заборонила служити по ньому панахиди. Найбільш „ліберальний” погляд на пропозицію відслужити панахиди по Шевченкові висловив, наприклад, Одеський архієпископ Назарій: „За хулителя пречистої Божої Матері молитися треба, але по совісті, щоб Бог простив йому ганебні його писання. Панахиди ж можна служити, але тільки ніяк не в церкві, а вдома”. А Харківський архієпископ Арсеній клопотався перед синодом і міністерством внутрішніх справ, щоб заборонили читати Шевченків „Кобзар”.

Ще з більшою несамовитістю московитські „батьюшки” заперечували наміри гідно відзначити сторіччя від дня народження Шевченка у 1914 році. Вони накидалися на кожного, хто в пресі чи усно насмілювався сказати добре слово про Шевченка. Вершиною цинізму, і в той же час типовим показником фарисейського обскурантизму в середовищі РПЦ були антишевченківські статті за 1914 рік в журналі „Отдых христианина”. Тут лютування на Шевченка, здається, перевершило злобу фарисеїв на самого Господа Ісуса Христа. Взяти хоч би такі ганебні слова з цього „Отдыха христианина”: „Ім'я його (Шевченка. – Д. С.) стало штандартом зрадників. Воно теліпається на древку розбійницького прапора. Бандити, які йдуть з погромом на вітчизну; Юда, який продає свого Христа австрійським легіонам і римському престолу; Каїн, що точить ніж на брата, – вони ховаються за ім'ям Шевченка, як за бруствером. Вони вирізували на своїх щитах його віршовані заклики і прокляття. Вони вже не одне десятиліття, за його ідейною допомогою, підкопують коріння величезного російського дуба. Ми зупиняємося з подивом перед постаттю людини, яка обілляла свою думку братською кров'ю рідного народу, яка зганьбила свою душу для нерозумного догоджування смакам невіруючих і перелюбників. Шевченко – не наш. Він ангел, скинутий з неба. Він – марево пустині, яке вабить оманливою картиною прекрасної землі. Він – батько зрадників, натхненник перекинчиків, спокусник хистких умів. Він нам не потрібний”¹¹.

Це „пафосне” кликушество й інші подібні „перли” зоологічного шевченкофобства ретельно визбирав, мов ворон на гнойовиці, якийсь протоієрей із „зарубежної” РПЦ Іоанн Чернавін для своєї брошури „Тарас Шевченко и его религиозно-политические идеалы”, яка з'явилася друком у Нью-Йорку 1941 року – до 80-ліття з дня упокоєння великого сина України. Характерний момент: антипод „зарубежної” РПЦ, тобто нинішня РПЦ Московського патріархату, заходами свого „издательства Крутицкого подворья” передрукувала пасквіль Чернавина п'ятитисячним накладом у 2002 році і майже всю цю словесну гнилизну завезла своїй дочірній діаспорній Київській митрополії РПЦ в Україні, яка чваньковито іменує себе „Украинской Православной Церковью”, опускаючи привісок „Московського патріархата”¹².

Всупереч обґрунтованому твердженню митрополита Іларіона Огієнка, що, як оборонець правди Божої, Шевченко був усе своє життя послідовний і незмінний, Чернавін весь час твердить про якусь роздвоєність поета, про крутий його поворот не в сторону віри й Церкви, а від них; про „зараження” Шевченка раціоналізмом під впливом читання творів Томи Кемпійського і Штрауса тощо. Неймовірно перекручуючи зміст цитат з поетичних творів Шевченка й умисно та злостиво викладаючи їх у суржиковім варіанті, Чернавін робить своє резюме: „Замість того, щоб покаятись у своїх гріхах і звернутися до Бога, Тарас падав усе нижче й нижче і ставав найлютішим ворогом християнства взагалі. Будучи ворогом Православної Церкви, Шевченко був ворогом і російського народу. Як небезпечний політичний злочинець, Тарас 5 квітня 1847 року був заарештований і відправлений на заслання на 10 років”¹³.

Треба не боятися Бога, перекручувати правду до невпізнання, щоб таке написати. А ще й „протоієрей”! Справді, як каже приказка, „у злості нема милості”, і деякі люди, навіть наділені

саном церковнослужителя, у своєму шовіністичному засліпленні починають свідомо служити неправді, відкидаючи або спотворюючи правду. Можна було б забути про всіх цих чорносотенців, імена яких вже „канули в лету”, а слово й діло Шевченка живуть; проте якраз напередодні 190-річчя від дня народження Тараса мухомори шевченконенависництва знову вилазять з перегнутою, стараючись привабити невибагливих людей своїми отруйними червонястими голівками. „Розвінчувати геніального поета, – писала у травні 2003 року газета „Літературна Україна” – беруться щораз нові й нові пігмеї, прибравши машкару „пошукувачів істини”, окрім сумнозвісного Бузини з його „вурдалацькою” манією, про якого ми вже й згадувати зарікалися, аби не оскверняти газетні сторінки... Столичні ЗМІ (і друковані й електронні) видали перший потужний залп по ненависній декому постаті Кобзаря. Причому снаряди виявилися начиненими не ідеологічною чи політичною вибухівкою, а елементарним брудом, з ретельністю пилососа висмоктаним з висловлювань різних людей – сучасників поета... „Парадував” читачів „Київський телеграф” статтею якогось Александра Карєвіна під назвою „Копытца ангела”, та ще й з підзаголовком „Тарас Шевченко: оборотная сторона медали”. Неістовий Віссаріон Белінський (один з перших у ХІХ столітті пасквілієписців про Шевченка. – Д. С.), як висловлюється сучасна молодь, може відпочивати після того, що нагромадив на цілу газетну шпальту новоспечений „історик”... Та підійдімо до проблеми з другого боку. Хіба російські чи англійські дослідники не знають, що і Пушкін з Лермонтовим, і Байрон не були, м’яко кажучи, ангелами в житті, в повсякденному побуті? Та добре знають, як і в усьому культурному світі, бо вивчили кожен рядок їхніх біографій, кожен крок. Але замість того, щоб без кінця-краю перебирати брудну білизну геніїв, не перестають захоплюватися їхньою творчістю, пишаються тими, хто підніс цілу націю до такої величі духу!”¹⁴.

З християнського погляду, це замахування на світочів віри, творчості й розуму – наслідок гріха. Адже були в історії такі, що ненавиділи святих Івана Золотоустого, Василя Великого, Івана Дамаскина, Теодора Студита, княгині Ольги, Володимира Великого, Петра Могили і багатьох інших. Як люди, ці святі мали свої недоліки, але самовіддано служили Богові, зверталися до Нього – коли з любов’ю, коли з тривогою, коли з розпачем. Проти них лютували, на них скреготали зубами не так безбожники, як „віруючі” фарисеї, за те, що святі вірили не так, як вони, фарисеї. Бог розпорядився, що святі – біля Його престолу, а де фарисеї? Хоч Шевченко не святий, і ніхто його не збирається канонізувати, та все ж теперішні фарисеї – хулители імені й діла Тараса Шевченка – мали б пам’ятати долю Юди, Пілата й інших своїх попередників, які поїдом-іли Божих угодників. Творець історії Бог викидає з її сторінок негідників і залишає угодників. Шевченко – залишений! І негідна писанина жодного сучасного і майбутнього фарисея-хулителя не здатна не тільки викреслити Шевченка з історії, а й пошкодити його світлому й незмінному авторитетові.

Шанобливе синівське ставлення Шевченка до трьох осіб одноістотної й нероздільної Трійці, до Богородиці і святих, повага до ікон і особисте малювання ікон, численні рисунки на релігійні теми – все віддзеркалює його християнський світогляд, його нездоланну віру в Бога. Треба відкинути неправдивий, спекулятивний підхід, ніби в поета був неправославний погляд на Діву Марію. Шевченко, ясна річ, тут не богословствував, а просто благоговів перед нею як Матір’ю – і то Матір’ю втіленого Бога, Ісуса Христа. Навколо поеми „Марія” накручено багато вигадок. Марійська тема має у Шевченка декілька духово-тематичних ліній, які переплітаються з підкреслено гуманним ставленням до жінки взагалі, з благоговінням поета перед феноменом материнства. Але центральна вісь ставлення Шевченка до Діви Марії точно співпадає з тією роллю, яка відведена їй у святих Євангеліях: вона пречиста, свята, непорочна, безмежно добра, вибрана самим Богом для великого й недосяжного розумові людини експерименту: перевести духовну іпостась Бога в матеріальне тіло живої людини – для того, щоб це тіло умерло й одночасно зняло прокляття гріха з усіх інших людей. Велич Марії проектується виключно через велич Ісуса Христа. Ось ці рядки з поеми „Марія” виразно вказують на рефлекторну, христологічну велич і славу Діви Марії: „Все упованіє моє на тебе, мій пресвітлий раю, на милосердіє твоє все упованіє моє на тебе, Мати, возлагаю – свята сила всіх святих, пренепорочная, благая. Молюся, плачу і ридаю: воззри, пречистая, на їх, отих окрадених сліпих невільників; подай їм силу твого мученика Сина, щоб хрест-кайдани донесли до самого, самого краю. Достойно пітая! благаю, царице неба і землі, вонми їх стону і пошли благий кінець, о всеблагая!”.

Не тільки змістом, а й молитовним настроєм, емоційним звертанням і проханням до Богородиці, чудово чисто євангельською ритмікою і строфікою, а також щедрим та делікатним і щиро українізованим використанням церковнослов'янізмів – це суто православна похвала Марії, довершена молитва великої поетичної сили. І тут якраз пригадується зауваження митрополита Іларіона Огієнка, що українському духівництву треба було б брати у Шевченка обома руками! Ці початкові слова з Шевченкової поеми „Марія” таки треба було б включити в українські молитовники! Серед ряду прославлень Діви Марії, це безумовно була б молитва-перлина, створена до того ж великим національним поетом-християнином. На відміну від переважної більшості людей, які у молитвах звіряють свої особисті клопоти і просять про індивідуальну допомогу, Шевченко молиться до Богородиці за „окрадених сліпих невільників”, тобто за свій цілий народ, може, за все людство. Ще Олександр Кониський відзначав, що Шевченко зі своєї природи був людиною високо ввічливою і доброю. М'яке, наче віск, серце його ніколи навіть у своєму ворогові особистому, не забувало чоловіка. Стоячи на національному ґрунті, Кобзар ширяє у сфері загальнолюдських ідей: волі, правди і братолюб'я. Він дихав любов'ю, бажанням погодити всі національності, поладнати соціальні неправди. Мрією його була загальна воля і братерство всіх народів.

Також зі своєї природи Шевченко і любить, і розуміє любов поза егоїзмом, в тому сенсі, як проповідували у своїх богословських працях мужі Східної Церкви, – як любов уселюдську. Автор маловідомої в Україні монографії про християнсько-філософську думку Шевченка, яка вийшла друком у Мадриді 1962 року, – доктор Дмитро Бачинський вияснив природу любові у Шевченка такими словами: „До природної любові людського серця Шевченко відноситься не тільки по-людському, значить з цілим людським достоїнством, без звірячих інстинктів, і не впадає в тон аскетизму, а з найпильнішою увагою, ніжністю і найвищим її розумінням”¹⁵.

Це не означає, що Шевченко відділив себе муром від католицького світу (греко- і римо-католиків), від протестантів. Його товаришування з польськими інтелігентами у Санкт-Петербурзі, а також на засланні (а вони були римо-католиками) вказує на те, що жодних конфесійних забобонів та упереджень у Шевченка не було. Подібне можна твердити і щодо його ставлення до греко-католиків. Звичайно, посилаються на зміст поеми „Гайдамаки”, як на нібито рецептор завзятих антиуніатських настроїв Шевченка. Але це є односторонній погляд. Уже сам український патріотизм Шевченка не дозволив би йому стати на прю з мільйонами українців-галичан, які були і є найвідомішою в національному відношенні частиною українського віруючого народу. Хоч звертають увагу на те, що „Гайдамаки” – це єдина поема Шевченка, яка має науковий апарат (примітки), але мало хто дає собі звіт з того, навіщо ці примітки? Посилання Шевченка в цій поемі на джерела є очевидною вказівкою на те, що трактування Гайдамаччини не є його особистим поглядом, а поетичною інтерпретацією джерел, які не в усьому могли співпадати з його ставленням до того повстання, зокрема, до кривавих оргій, убивства власних дітей на підставі релігійного фанатизму. Дуже і дуже сумнівно, щоб християнський гуманізм Шевченка мав щось спільне, симпатизуючи стосовно поведінки Гонти.

Щодо протестантів, то критична позиція Шевченка до формального християнства, до ортодоксального фундаменталізму і носіїв цього фундаменталізму в особі російського святенництва його доби – безпосередньо перегукується з традиційним критицизмом протестантів. Ніде Шевченко не виступає проти жодної протестантської конфесії своєї доби, – ані проти лютеран, ані проти кальвіністів, англікан, реформатів, методистів чи баптистів. Навпаки, поеми „Неофіти” й особливо „Сретик” вказують на віротерпимість Шевченка. Він виразно тяжіє як у своїх позитивних висловлюваннях на християнські теми, так і в критичних щодо клерикалів, які забули про Заповіді Божі, – до християнства, яке сповідував його великий попередник на ниві християнського інтелектуалізму в Україні Григорій Сковорода. Як скиталець, Сковорода з іронією відкинув пропозицію києво-печерських ченців кинути якір постійного помешкання в їхньому монастирі через те, що вони „стовпи неотесані”; так і скиталець Шевченко відкинув цезаропапистське, зрощене з імперськими структурами „русское православіє”.

Сковорода й Шевченко з євангельського погляду, спільне й відмінне у їхніх поглядах та в інтерпретаціях Святого Письма, – ця тема ще не вивчена і не висвітлена ні в українській літературі, ні в українській філософії. Відомо, що Шевченко з глибокою пошаною ставився до Сковороди і вже в ранньому дитинстві, сидячи в бур'янах, читав його псалми, очевидно з „Саду Божественних пісень”. Дослідники обох світочів українського духу відзначають не так церковно-

конфесійну, як євангельську близькість Шевченка й Сковороди. Про це пише автор монографії про християнсько-філософські погляди Шевченка Дмитро Бачинський, вказуючи, що пошук Шевченком Божої причини у всьому близький до тези св. Томи Аквінського: „Все од Бога, од Бога все! А сам нічого дурний не вдіє чоловік!”. Також у диспуті зі своїм опонентом Козловським Шевченко ясно висловив своє розуміння присутності Бога у всьому, а також дію Святого Духа – невидимо, тихо, а найчастіше через дію життєдайного Слова Біблії: „Теологія без живого слова не в силі створити ані ось такого липового листочка... Ми повинні благоговіти перед Матір'ю Того, що прийняв за нас муки і смерть на хресті”. Виходячи з подібних висловлювань Шевченка, Дмитро Бачинський підносить Шевченка до категорії світових християнських мислителів¹⁶. Шевченко був прихильником єдиної, святої, соборної й апостольської Церкви, яка б гуртувалася довкола свого єдиного глави – Ісуса Христа. Але він бачив щось інше – вивищування однієї конфесії над іншою. Російська Церква, вважаючи сама себе „найсвятішою”, не соромилася критикувати інші Церкви і віровизнання, включаючи і православні, якщо вони не були поплентачами святейшого Синода в Петербурзі та вищого ешелону російських попів. Шевченко чудово розумів деструктивну роль російського православ'я у цілому християнському світі. Він бачив дріб'язковість у дотриманні обрядів, буквоїдство, підміну чистої віри бутафорною театральністю. Представники московитського православ'я не можуть вибачити Шевченкові, що він передбачав часи, коли з їхніх риз, якими вони прикривали своє сластолюбство, будуть дерти онучі. На всі лади смакують формальні віруючі гострий відгук Шевченка про одну Службу Божу, на якій він був у Нижнім Новгороді, повертаючись із заслання. Шевченко знав благородний чин цієї святої служби, тому коли побачив п'яних священиків, які абияк служили, то й записав у щоденнику і про поклоніння неоковирним суздальським ідолам, і про вакханалію, і про п'яних лохматих жерців, і про тибетські та японські декорації, а найбільше – про „колосальне п'янство”, яким завершили своє „служіння” новгородські клірики.

Шевченко відчував, що однією обрядовістю, з якої вихолощена духовність, Росія не об'єднає навколо себе православний світ, як свого часу зробила Візантія; що Москва ніколи не стане третім Римом, як би вона не хотіла ним стати. І коли там, у Нижньому Новгороді, він побачив у головному православному богослужінні елементи азійства „щось тибетське чи японське”, то тут не дорікати треба Шевченкові, а подякувати за те, що і в обрядовій частині, не кажучи вже про духовну, він ревнував за чистоту православ'я, а не виступав проти нього. Він хотів, щоб православ'я було єдине, але щоб ця єдність ґрунтувалася на чистоті й любові, а не на гордині й ненависті. Дмитро Бачинський у цитованій монографії писав, що Шевченко вболівав, що Церква роз'єднана, що формалізм і владолубство як Заходу, так і Сходу шкодять істинній вірі: „Маємо багато здогадок про те, що він обурювався проти різних установлених канонів, а з цього, що вони залишались у Церкві й були для християн мертвою буквою закону, а його віра була жива, основана на Книзі Правди – Христовій Євангелії. Це була причина, що він часом висловлювався дуже гостро проти надто разячої поверховості в Церкві, а також записав сам у „Щоденнику” з нагоди побуту на архієрейській Службі Божій у Нижньому Новгороді: „В архієрейській Службі, з її обстановкою та взагалі з тими декораціями, видалося мені щось тибетське чи японське. І на цій ляльковій комедії читають святу Євангелію! Яка суперечливість”¹⁷.

Усі ті висловлювання, які комуністи трактували як „атеїстичні погляди Шевченка”, – якраз відносяться не до віри як такої, а до клерикалів, що за єлейними словесами відступили від Бога, забули його настанови щодо любові до ближнього. Шевченко розвинув у своїй творчості відому тезу, висловлену в посланні апостола і євангеліста Івана про те, що любов до Бога і ненависть до ближнього – несумісні, тобто одна з цих тез мала б бути помилковою: „Хто говорить, що він пробуває у світлі, та ненавидить брата свого, той у темряві досі” (Перше Соборне послання св. апостола Івана, 2:9). Тільки осудом фарисейства у сучасних Шевченкові духовних владик викликані його критичні зауваження про недостойних церковників. Але у деяких критиків ці зауваження Шевченка знову ж таки видаються за атеїстичні погляди.

А як бути з прикрими запитаннями, які Шевченко часто ставить перед Богом? То він дорікає, що Ти, Боже, „смієшся, Батечку, над нами”; то риторично запитує, чи Бог бачить із-за хмари наші сльози й горе; то прямо запитує в Ісуса Христа в поемі „Кавказ”: „За кого ж Ти розіп'явся, Христе, Сине Божий? За нас добрих, чи за слово істини... чи може, щоб ми з Тебе насміялись?”. Подібних запитань і нібито претензій Шевченка до Бога чимало. Адже, за підрахунками митрополита Іларіона Огієнка: „Коли зібрати докупи все, що становить істоту релігійного стилю „Кобзаря”, то

все це складає близько 15 відсотків останнього. Шевченко неповторний в нашій літературі таким широким релігійним виявленням”¹⁸.

Однозначної відповіді на місце й значення цих запитань у християнських поглядах Шевченка нема. Усі відповіді – різновекторні, найчастіше вони є аргументами на користь нібито атеїзму Шевченка. Але це є поверхова оцінка, так само, як трактування релігійності Шевченка як різновиду богоборства. Але коли так, то благочестивий Йов з біблійної Книги Йова, який переніс неймовірні фізичні й моральні страждання, теж виглядатиме за свої болісні, розпачливі запитання до Творця, – ледь не найбільшим богоборцем в історії. А хіба пророки, апостоли мало ставили нібито незручних запитань Богові з приводу всього того у світі, чого вони не розуміли, що здавалося їм поза межами компетенції Бога? Ні, таке пояснення – не у світлі Євангелії. Шевченко не був богословом, і багато подій, несправедливостей здавалося йому відступом від християнських правд, хоч тодішня Церква продовжувала твердити, що так все має бути. Звідси дуалізм у його ставленні до Бога, який бачимо також у деяких учнів Ісуса, але який не трактувався як богоборство і тим більше як атеїзм. До цього дуалізму в Шевченка додається, на думку Леоніда Білецького, щось „іще третє, ота боротьба між злом і добром, між неправдою і правдою, і перемога зла над добром і правдою у душі людини й оте страшне, що так хвилювало тоді Шевченка. А до такого особистого змагання прилучилась у нього боротьба з оточенням своїм і чужим”¹⁹.

Таким чином, віра Шевченка – надконфесійна. І цим вона найближча до літери й духу Євангелії. Він уже тоді бачив згубність міжконфесійних протистоянь, які постійно роздирають церковні організми й суспільства у багатьох країнах. Шевченко мав своє позитивне і своє критичне щодо кожної з них. Ця його позиція також глибинно євангельська. В останній книзі Біблії, в „Об’явленні св. Івана Богослова”, Господь посилає до семи існуючих тоді Церков Малої Азії свого ангела – і в жодній з них не було стовідсоткового порядку і повної відповідності Божим настановам. Хоч кожна з них мала і свої переваги.

Шевченка називають пророком України. Частіше це є образний вислів, але пророцтво його має і реальний зміст, відповідний біблійному тлумаченню. Поза сумнівом, він носив у собі духовну візію, дану йому Богом. Як людина він мав багато вад і гріхів, але його устами часто говорило Провидіння, зокрема щодо України. Адже Бог здійснював і здійснює свої плани не через суперзірок, героїв і сильних світу сього, а через немічне й упосліджене. Біблійна тематика посідає помітне місце в літературній і мистецькій творчості Шевченка, проте особливо хотілося б наголосити на ретельному прочитанні й інтерпретації Шевченком книг великих пророків Старого Заповіту. Ці прочитання є глибокі, повні символів і звернені у майбуття. Наслідування Шевченком 35-го розділу біблійної пророчої книги Ісаї вивчають навіть у школах, але, на жаль, науковці-шевченкознавці не провели досі ретельного зіставлення оригінального біблійного тексту з текстом Шевченка. Пророк Ісаїя духовно бачив друге пришестя Ісуса Христа – за багато століть до його першого пришестя, – як настання тисячолітнього царства, примирення ворогування в суспільстві й природі, настання доби повної гармонії, як це було при створенні світу: „Розплющатся очі сліпим і відчиняться вуха глухим”; „буде скакати кривий, мов олень, і буде співати безмовний язик”; „лігво шакалів... стане місцем тростини й папірусу”; „не буде там лева і дика звірина не піде на неї”, тобто на дорогу правди, „а будуть ходити лиш викуплені”, „і радість довічна на їхній голові, веселість та радість осягнуть вони, а журба та зітхання втечуть”.

Шевченко конкретизує обстановку, звужує простір зі Всесвіту – до України (це видно на прикладі українського пейзажу – із степами, озерами, верстовими та широкими шляхами); звужує також і час: це не тисячолітнє царство, а лише хвиля у вічності: „Тоді як, Господи, святая // На землю правда прилетить // Хоч на годиночку спочить”, – мов би для того, щоб переконати зневірених людей у тому, що Бог є, що Він не забув землю і людей на ній. В описі блаженств, які настануть з приходом правди, Шевченко в цілому йде за Ісаєю: тут і „незрячі прозрять, а кривії, мов сарна з гаю, промайнуть”; і „німим отверзуться уста”; і „дебрь-пустиня неполита, сцілющою водою вмита, прокинеться, і потечуть веселі ріки”; і на широких шляхах правди „без гвалту і крику позіходяться докупи, раді та веселі” колишні раби. Все це дослівна інтерпретація Ісаї. Але, поряд з цим, Шевченко вводить фразу, якої в Ісаї нема: після слів „німим отверзуться уста”, які відповідають словам Ісаї „буде співати безмовний язик”, – Шевченко вставляє фразу: „Прорветься слово, як вода”. Кому доводилося бачити, як у степу пробивається з надр землі джерело холодної чистої води, той оцінить багатозначну місткість цього образу Шевченка і порівняння слова з цим

джерелом. Україні під залізною московською п'ятою так бракувало вільного слова, – і кому про це було краще знати, як не Шевченкові, який у викритті московського імперіалізму користувався часто Езоповою мовою, але таки за вільне слово був засланий на 10 літ у тодішній царський „архіпелаг ГУЛАГ”? Тому фраза щодо прориву слова як води добавлена Шевченком до тексту Ісаї, як його візія царства правди, царства Ісуса Христа, де буде не тільки рай духовний і матеріальний, а й рай волі.

Шевченко був християнином філософічного складу думання, який, як і апостол Павло, готовий був навіть душу погубити, аби лиш його народ був помилуваний і прощений, аби зменшилися – чи й зовсім були скасовані – його страждання. І сьогодні в живих храмах народ – це не безмовне й тупе стадо, а люди, повні запитань. Хвала єднається з гострим допитливим розумом, із дошукуванням правди, а шукати чогось не можна, не запитуючи. „Шевченко шукав у християнській релігії не формальних моментів, не мертвої обрядовості, а намагався збагнути те, що було в ній найбільш істотне”²⁰. І тому православність Шевченка слід трактувати не стільки в конфесійному розумінні цього слова (хоч і таке трактування не буде помилковим), скільки в дещо ширшому значенні: як вірності євангельському духові, неприйнятті всього того, що в букві узгоджене з Божим Словом, але на ділі розходиться з ним. Якщо так розуміти православність Шевченка, тоді кожний неупереджений читач його літературних творів і глядач його образотворчого доробку визнає в ньому великого християнського мислителя.

1 Василь Григорович-Барський. Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік. – К., 2000. – С. 125, 140, 594, 596, 605–607.

2 Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. Вып. 2. – М., 1897. – С. 21, 22, 28, 41, 59, 76, 77, 88, 151, 165.

3 Атеїстичні погляди Тараса Шевченка // Шевченківський словник. – Т. 1. – К., 1976. – С. 48.

4 Разъяснение архиепископа Виталия о незаконном духовенстве // Епархиальные ведомости РПЦ в Северной Америке и Канаде. Числа 3–4. – Нью-Йорк, 193. – С. 10.

5 Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К., 1988. – 606 с.

6 Синодальный акт 1839 року // Атанасій Великий. З літопису християнської України. – Т. 7. – Рим, 1975. – С. 268–272.

7 Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко. – К., 2002. – С. 222.

8 Там само. – С. 233, 236.

9 Митрополит Василь Липківський. Проповіді на неділі й свята: Слово Христове до українського народу. – Нью-Йорк, 1988. – С. 148.

10 Там само. – С. 218.

11 Журнал „Отдых христианина”. – Санкт-Петербург, 1914. – С. 659–660.

12 Иоанн Чернавин, протоиерей. Тарас Шевченко и его религиозно-политические идеалы. – М.: Изд-во Крутицкого подвор'я. Общество любителей церковной истории, 2002. – 24 с.

13 Там само. – С. 14.

14 Василь Плющ. Як зрівнятися з генієм, або „дегероїзація” триває // Літературна Україна. – Київ. – 22 травня 2003 р.

15 Дмитро Бачинський. Християнсько-філософська думка Тараса Шевченка. – Мадрид, Лондон, 1962. – С. 167.

16 Там само. – С. 203.

17 Там само. – С. 201.

18 Митрополит Іларіон. Релігійність Тараса Шевченка. – Вінніпег, 1964. – С. 8–9.

19 Леонід Білецький. Віруючий Шевченко. – Вінніпег, 1949. – С. 9.

20 Іван Стус, протоіерей. Релігійні мотиви у творчості Тараса Шевченка. – Едмонтон, 1989. – С.

14; Петро Ковалів. Тарас Шевченко як християнин // Український православний календар на 1965 рік. – Саут Банд Брук (штат Нью-Джерсі, США), 1965. – С. 89–94.